

GRÅBERGET - ett antikvariskt planeringsunderlag

Helén Thomasson
& Sören Holmström

SBK Göteborg 2010

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning

En självständig enhet

Vegetationsbältet som en skyddande mur
Det begränsade gatunätet
Avgränsning som planeringsideal
Siluettbilden & skalan

Efterkrigstidens stadsbyggnadsideal

Förvanskningar
3 karaktäristiska områden

Kartsammanfattning

Inledning s. 1

Bakgrund
Mål & syfte
Kulturmiljöskydd

Gråberget idag - översiktsnivå s. 3

Läge
Göteborg & Gråberget
Gråbergets annonsering

Gråberget idag - lokal nivå s. 4

Gråbergets fot
Gatusystem

Entréer
Vegetation s. 6
Det yttre bältet
Den inre grönskan

Historik - Majorna & Göteborg s. 8

Historik - Gråbergets stukturuomvandlingar s. 10

Historik - Gråbergets bebyggelseutveckling s. 12

Stadsbyggnadsideal & stadsomvandlingar s. 14

Grannskapsenheter som planeringsideal

Gråbergets 1:a stora stadsplan

Saneringar & storskaliga grannskapsenheter

Rekordåren på Gråberget

Förvanskningar

Förändringar på Gråberget

Bebyggelsebeskrivning - sammanfattning s. 18

Bebyggelsebeskrivning s. 19

Områdeskaraktärisering s. 22

Kabelgatan mot Gråbergets centrum

Söder & öster

Norr & väster

Kulturmiljökvaliteter s. 24

En självständig enhet

Vegetationsbältet som en skyddande mur
Det begränsade gatunätet
Avgränsning som planeringsideal
Siluettbilden & skalan

Efterkrigstidens stadsbyggnadsideal

Förvanskningar
3 karaktäristiska områden

Referenser s. 27

SAMMANFATTNING

EN SJÄLVSTÄNDIG ENHET

Gråberget har historiskt sett ofta betraktas som en speciell del av Majorna med sina egna berättelser och karaktärsdrag. Bebyggelsen kring Gråberget var länge koncentrerad till området vid Allmänna vägen och senare Karl Johansgatan samt de nordvästra sluttningarna av Gråberget, ner mot Slottskogsgatan. Denna låga bebyggelse bröt av mot Majornas storgårdskvarter av landshövdingehus genom sina små trähus med grönskande trädgårdar och husdjur till husbehov. Runt sekelskiftet 18-/1900 började endel mindre längor av landshövdinge- eller trevånings trähus byggas uppe på berget, men inte i någon större utsträckning. Fram till på 1950-talet var Gråbergets södra delar i stort sett obeyggt område och de centrala delarna hade endast mycket gles bebyggelse.

VEGETATIONSBÄLTET SOM EN SKYDDANDE MUR

Idag kan Gråberget fortfarande betraktas som en självständig, avskärmad enklav uppe på berget, omgärdat av ett vegetationsbälte bestående av kalt berg och variationsrik vegetation längs sluttningarna. Både tätheten i växtligheten och bergets branta stup fungerar som en slags medeltida mur som skyddar Gråberget mot sin omgivning. Lamellhusen som sticker upp ur grönskan förstärker det redan massiva intrycket av en skyddsmur. Denna halvvilda natur har stora rekreationsvärden med ett rikt djur- & fågelliv och håller ihop den specifikt utformade bebyggelsestrukturen som gör Gråberget till just Gråberget.

DET BEGRÄNSADE GATUNÄTET

Gråbergets sparsamt utformade gatustruktur avgränsar stora delar av området från sin omgivning samt avskiljer de olika delarna inom området från varandra; en medveten planeringsstrategi att inte integrera Gråberget med kringliggande bebyggelse. Området har endast finns 2 infarter farbara med bil och trafikseparerade bostadsområden, med endast 1 genomfartsled och övriga gator som säck-/bostadsgator. Detta begränsar trafikflödet och medverkar till att Gråberget upplevs som en mycket lugn och rofylld plats.

AVGRÄNSNING SOM PLANERINGSIDEAL.

Gråberget tronar upp sig som en ensam enklav, med ett skyddande grönbälte och mur av lamellhuslängor i det relativt flacka kringlandskapet. Dess tydliga avgränsning utåt är det som ger Gråberget sin specifika karaktär och därmed också identitet. Även den interna, strikta uppdelningen, både rumsligt och gestaltningsmässigt mellan Gråbergets olika bostadsområden är en väl medveten planeringsstrategi.

Väl uppe på berget möts besökaren av öppna, grönskande rum runt den glesa bebyggelsen. Detta skapar många och långa siktlinjer, hisnande vyer och fonder genom vilka du på avstånd kan vara en del av den omgivande staden utan att lämna Gråbergets lugn. Att befinna sig i en relativt central del av Göteborg, i avskildhet men med visuella kopplingar till den omgivande staden är en unik egenskap som Gråberget har att erbjuda.

SILUETTBILDEN & SKALAN

Omgivet av lägre terräng med landshövdingehus i storgårdskvarter och mer storskalig, efterkrigstida bebyggelse i norr, tronar Gråberget siluettbild upp sig med sin till synes enhetliga bebyggelsestruktur i en skyddande mur av vegetation. Den upplevda, lågmälda skalan på Gråbergets bebyggelse och de utjämnade byggnadshöjderna skapar en plan siluettbild, eftersom punkthusens våningsantal trappas av mot bergets topp och bildar en gemensam takhöjd för hela Gråbergets plåtå. Ingen byggnad sticker upp från eller innanför den jämna muren av bebyggelse. Byggnadskropparna har i sina detaljer liknande proportioner och därmed skapas en sammanhängande grammatik för hela området, trots individuella avvikelser och variation.

EFTERKRIGSTIDENS STADSBYGGNADSIDEAL

På Gråberget är det berättelsen om efterkrigstidens stadsomvandlingar med tillhörande bebyggelseförändring som är tydligast avläsbar, även om det finns inslag av Majornas tid som en stadsdel för sjöfarare. Just koncentrationen av kvartersutbyggnader på Gråberget, som skett i tydligt avdelade etapper från 1950-talet fram till på 1970-talet, vittnar om olika tiders rådande stadsbyggnadsideal i efterkrigstidens Sverige och kan på Gråberget följas som en pedagogisk exposé. Grannskapsenheten i söder och öster med sin karaktäristiska stadsplan samt tidstypiska arkitektur och gestaltning, som trots tilläggsisolering fortfarande tydligt kan avläsas. I det trafikseparerade, storskaliga området i väster fortsätter berättelsen om folkhemsbygget, rekordåren och industrialiseringen av hela byggprocessen. De vittnesmål om tidigare bebyggelse- & gatustruktur är här, som vid en väl genomförd sanering, i stort sett uttraderade. Därför utgör bebyggelsen utmed Kabelgatan en viktig komplettering, om än rejält reducerad till en mer blandad bebyggelsestruktur som inte går att skönja någon annanstans på Gråberget.

FÖRVANSKNINGAR

Gråberget uppvisar en koncentration av 1970-/80-talets olika mer eller mindre lyckade fasadförändringar som skett p.g.a. statliga subventioner och/eller bidrag för energisparande åtgärder för den befintliga bebyggelsen. Under dessa "förvanskningens decennier" genomgick stora delar av 1950-talsbebyggelsen på Gråberget omfattande fasadförändringar. Tilläggsisoleringarna medförde att fasaderna tjockades på samtidigt som grund, fönster, port och takfot förblev i sina forna lägen samt täckte över dekorativa mönstermurningar och entréomfattningar. Den lätta arkitekturen, med enkla, små detaljer omvandlades ibland till tung och murbetonad. Trots dessa bitvis gestaltningsmässiga förvanskningar av bebyggelsen som skett på delar av Gråberget kan fortfarande arkitekturidealen till viss del avläsas, främst genom att stadsplaneidealen är så tydliga och visuellt läsbara i dagens miljö.

3 KARAKTÄRISTISKA OMRÅDEN

Kabelgatan mot Gråbergets centrum

I Kabelgatans gaturum, där stora delar av den västra sidans bebyggelse ligger i linje med gatan och leder in mot Gråbergets centrum, väcks en känsla av "stadsmässighet". Kyrkogårdsmuren och dess vegetation samt punkthusens svängda placering sluter rummets östra sida. Kabelgatans varierande bebyggelsestruktur och rytmiska lugn leder sakta in mot Gråbergetes centrum.

Grannskapsenheten i söder & öster

En genuin upplevelse av grannskapsenhetens uppbyggnad och struktur förmedlas av:

- en tydlig avgränsning mot omgivande bebyggelse
- delvis arkitektoniska särdrag av lätthet, enkelhet och tradition
- den tidstypiska bebyggelsestrukturen av hus i park: omväxlande punkt- & lamellhus insprängda i grönska.

Det är dessa element som bär upp området och dess specifika karaktär.

Storskaliga rekordårsbebyggelsen i norr & väster

Området visar tydligt upp föreställningen om den storskaliga bebyggelsens signum:

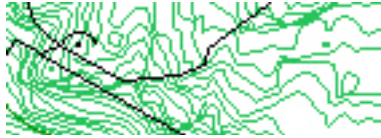
- trafikseparerade innergårdar
- långa, sammanbygda lamellhuskroppar blandat med parallellt ställda skivhus
- ibland med loftgångar och utanpåliggande trapphus
- platta eller flacka tak.
- Göteborgstraditionen av gula tegelbyggnader förs här vidare in i 1970-talets bebyggelseutveckling.

Även för denna del av Gråberget är det bebyggelsestrukturen och dess konsekventa enhetlighet som bär områdets identitet.

KARTSAMMANFATTNING

EN SJÄLVSTÄNDIG ENHET

Vegetationsbältet som en skyddande mur

Det tydliga grönbältet av blandskog skiljer stora delar av Gråberget från sin omgivning. Topografin, med branta bergssluttningar, främst i söder och öster förstärker upplevelsen av Gråberget som en självständig enhet, med egen identitet dels genom historisk individualitet, dels genom särpräglad bebyggelsestruktur och gestaltning. Den varierande topografin med berg och branter även lokalt på Gråberget avdelar de olika områdena från varandra.

Det begränsade gatunätet

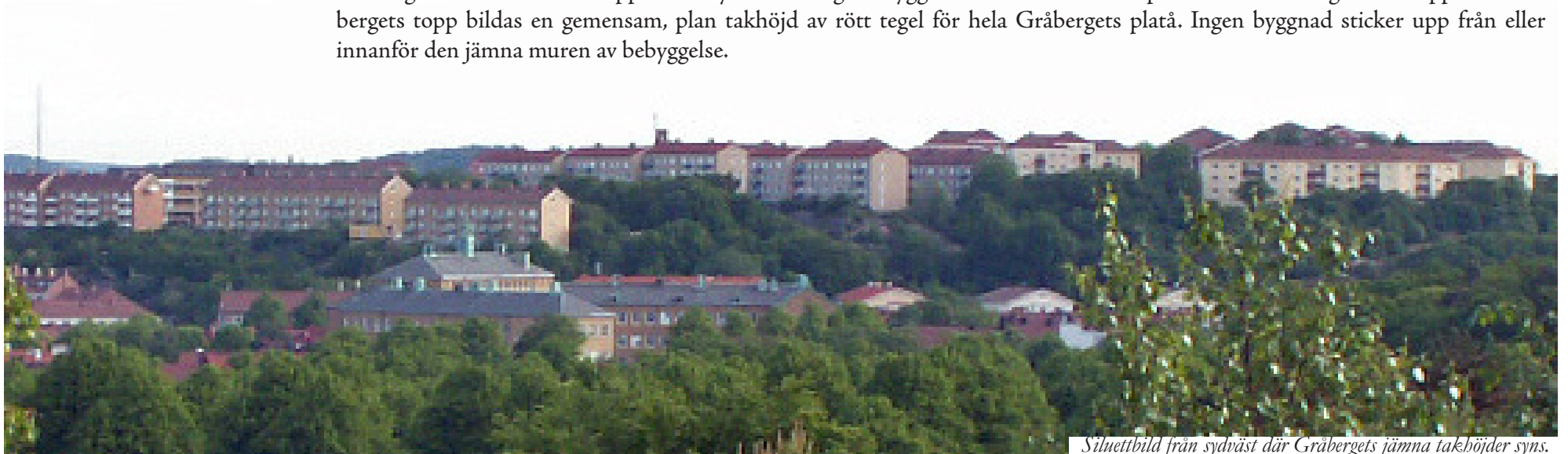
Endast ett fåtal av Gråbergets gator ansluter till omgivande gatunät vilket avskärmar och skyddar området från genomfartstrafik. Lokalt, inom Gråberget är förbindelserna också begränsade, framförallt för bilister.

Avgränsning som planeringsideal

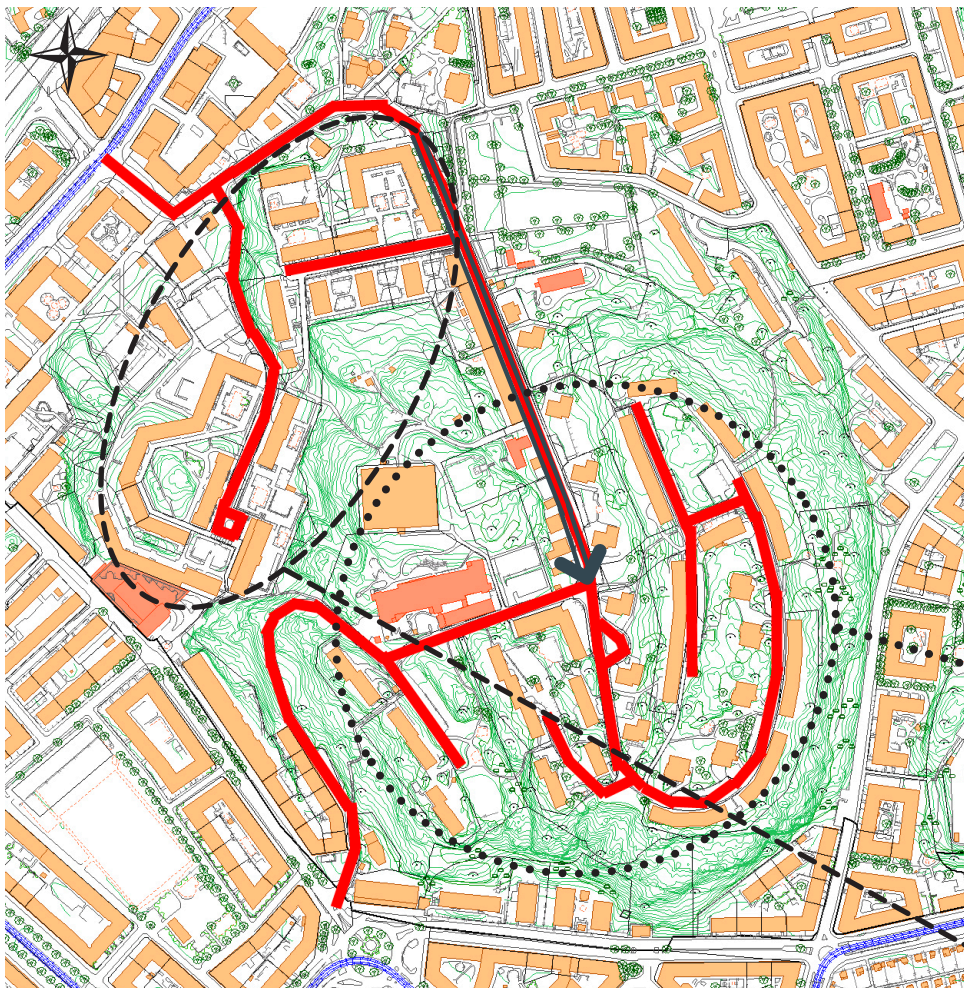
Den naturligt skiftande topografin har lett till att Gråberget tronar upp sig som ensam enklav i det relativt flacka kringlandskapet. Stadsplanerna, med uppdelning både rumsligt och gestaltningsmässigt mellan Gråbergets olika bostadsområden har ytterligare förstärkt de naturliga gränserna både inom området och med sin omgivning.

Siluebbilden och skalan

Gråbergets siluebbild visar upp en till synes enhetliga bebyggelsestruktur. Eftersom punkthusens våningsantal trappas av mot bergets topp bildas en gemensam, plan takhöjd av rött tegel för hela Gråbergets plåtå. Ingen byggnad sticker upp från eller innanför den jämna muren av bebyggelse.

Siluebbild från sydväst där Gråbergets jämna takhöjder syns.

STADSBYGGGNDSIDEAL

På Gråberget är det berättelsen om efterkrigstidens stadsomvandlingar med tillhörande bebyggelseförändring som är tydligast avläsbar, även om det finns inslag av Majornas tid som en stadsdel för sjöfarare.

Kabelgatan mot Gråbergets centrum

Kabelgatans varierande bebyggelsestruktur utgör en viktig komplettering, om än rejält reducerad, till en mer blandad bebyggelsestruktur som inte går att skönja någon annanstans på Gråberget.

De två stora bebyggelseområdena, i söder och väster hålls ihop, var för sig av det enskilda områdets enhetliga bebyggelse och de tydligt avläsbara planstrukturerna.

Grannskapsenheten

med omväxlade punkt- & lamellhus insprängda i grönskan. Trots förvanskande tilläggsisolering m.m. innfiner sig en genuin upplevelse av den ursprungliga, enhetliga planstrukturen samt delvis arkitektoniska särdrag av lätthet, enkelhet och tradition.

Storskaliga rekordårsbebyggelsen

med trafikseparerade innergårdar, långa lamellhus och parallellt ställda skivhus, loftgångshus med platta eller flacka tak, allt med inslag av gult tegel. Bebyggelsestrukturen och dess konsekventa enhetlighet bär områdets identitet.

Vegetationsbältet från söder där lamellhusen på Kabelgatan sticker upp som en mur ur grönskan.

INLEDNING

BAKGRUND

Det finns ett stort tryck och många förfrågningar på kompletteringsbebyggelse i stadsdelen Majorna, i vilken Gråberget ingår. SBK undersöker tänkbarheten att bygga på Gråberget genom att upprätta ett program, där ett övergripande helhetsperspektiv på den byggda miljön och dess möjligheter till eventuell nybyggnation utreds ur flera perspektiv. En viktig del i programarbetet är att beskriva och identifiera bebyggelsens och bebyggelsemiljöernas karaktärsdrag på berget eftersom själva utgångspunkten för programmet är den befintliga miljön.

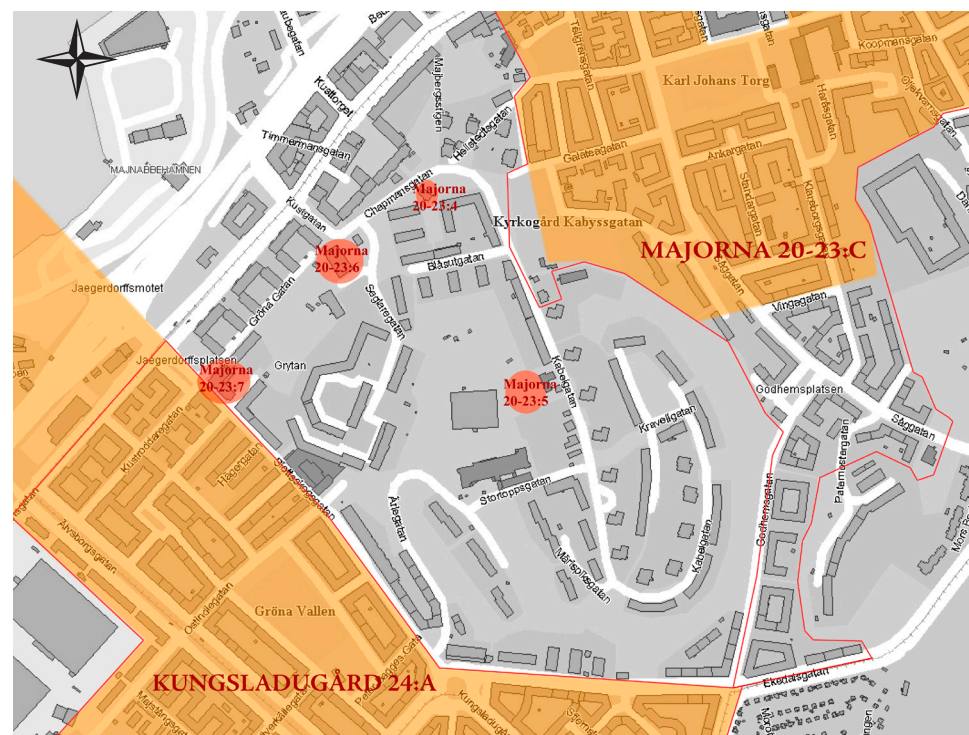
MÅL & SYFTE

Detta antikvariska planeringsunderlag syftar till att fungera som ett stöd vid utarbetandet av programmet samt som en kunskapsresurs som ger ett helhetsgrepp över området, dess karaktär och identitet. Vid efterföljande detaljplaner, bygglovsärenden och projektering kan områdets betydelse i ett större sammanhang därmed bli synliga.

I ett senare skede, inför ett eventuellt upprättande av ett antal detaljplaner för Gråberget, kommer detta planeringsunderlag att bilda utgångspunkt för djupare analyser av enskilda, utpekade delområden.

KULTURMILJÖSKYDD

Gråberget omgärdas av två kulturmiljöer av riksintresse, ett i Majorna och ett i Kungsladugård, som överlappas av utpekade områden i Göteborgs kommuns bevarandeprogram, *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse*: Karl Johanstorget - Såggatan m.m. (Majorna 20-23:C) och Kungsladugård (Kungsladugård 24:A). Här omnämns även de enskilda byggnaderna: Posthus (Majorna 20-23:7) och Majornas elverk (Majorna 20-23:6) som särskilt intressanta. Inom studieområdet, uppe på berget, finns den f.d. vattenreservoaren (Majorna 20-23:5) och Kapten Hanssons hus (Majorna 20-23:4). Mariebergs kyrkogård är ett kyrkligt kulturminne och omfattas av KML 4 kap.

Orange markering - Riksintresse för kulturvård

Röda punkter & linjer - Ingår i kommunens bevarandeprogram

GRÅBERGET IDAG - ÖVERSIKTSNIVÅ

LÄGE

Gråberget är ett högt beläget område i stadsdelen Majornas centrala del, precis på gränsen där Kungsladugård tar vid. Exakt var Gråberget börjar är någor oklart men i denna studie har dess norra gräns dragits söder om Chapmansgatan och tvärs igenom Mariebergs kyrkogård, för övrigt har topografin och bebyggelsestrukturen fått bestämma gränserna.

GÖTEBORG & GRÅBERGET

Uppe på Gråberget är Göteborg alltid närvarande fast på avstånd. Siktlinjer med landmärken, siluetter och fonder är många och överraskande. Bakom varje hörn väntar ett nytt göteborgsmotiv. Vart du än går påminns du om att du befinner dig i just denna stad, fast du på Gråberget kan välja att stanna kvar i lugnet och avskildheten och enbart betrakta Göteborg på håll.

GRÅBERGETS ANNONSERING

Från öster och söder sticker Gråbergets bebyggelse upp ur vegetationen som en lugn mur, där byggnaderna tillsammans utgör en väl sammanhållen enhet vilket förstärks av det jämna och låga taklandskapet av rött tegel.

I väster möter Gråberget bebyggelsen i Kungsladugård i ett närgånget möte, medan från älven i norr bildar bebyggelsen kring Chapmanstorg en hög mur, bakom vilken Gråbergets bebyggelse döljer sig.

GRÅBERGETS FOT

Som en självständig enhet och ensam enklav uppe på berget, omgivet av lägre terräng med landshövdingehus i storgårdskvarter och mer storskalig, efterkrigstida bebyggelse i norr, tronar Gråberget upp sig med sin syns enhetliga bebyggelsestruktur och tydliga grönbälte.

Området norr och nordväst om Gråberget innefattar den storskaliga bebyggelsen kring Chapmanstorg, med sin centrumprägel med bibliotek, restauranger, matbutiker och annan service samt bostadshusen i väster som till sin karaktär hänger ihop med Chapmanstorg.

I nordost gränsar Gråberget till Majbergets där både gränsövergången och bebyggelsen vävts ihop längs Mariebergsgatan, trots de gestaltningsmässiga olikheterna. Storgårdskvarter, med landshövdingehus som klättrat upp på bergets flacka sluttning möter Majbergets punkthus i ett intimt möte.

I sydost till sydväst är Gråbergets gränser mer distinkta med bergets branta, grönskande sluttningar och bebyggelsen som dyker upp som en ringmur ur vegetationen bildar en naturlig avgränsning mot omgivningens plana lågterräng med mestadels landshövdingehuskvarter.

I väster växer den storskaliga bebyggelsen ihop med Dahlheimershus och vid Gröna gatan i nordväst smälter området ihop och flackas ut genom ett stort grönområde som kantas av tidigare nämnda höga bostadsbebyggelse. Den öppna vegetationsytan knyter samman områdena med varandra genom den stora skalan, loftgångshus med flacka tak och odekorerade fasader av tegel.

GATUSYSTEM

Gråbergets gatusystem är sparsamt utformat, vars stomme är den långa Kabelgatan som delar berget i en östlig och en västlig del och är den gata där områdets kollektivtrafik, i form av bussar kör. Från Kabelgatan strålar kortare kvartersgator ut, ofta säckgator utan möjlig genomfart. Detta begränsade gatunätet gör området avskärmat från sin omgivning samt separerar de olika delarna inom området från varandra; en medveten planeringsstrategi att inte integrera Gråberget med kringliggande områden.

- Entré för bil
- ... Cykel- & gångväg
- - - - - Gångväg med trappor

ENTRÉER

Gråberget har två entrévägar som är farbara med bil, vilka båda börjar som kraftigt stigande, trånga gaturum där berget och bebyggelsen "trycker på". Mindre entréer till Gråberget i form av gång- & cykelvägar samt trappor finns på flera ställen (se kartan på föregående sida).

SÖDRA ENTRÉN

Gråbergets entré via Ärlegatan har en något undanskymd infart, belägen strax norr om Mariaplan. Gaturummet är i väster tätt, med bebyggelse i liv med gatan och i öster glesnar rummet ut med den branta, grönskande sluttningen upp mot bebyggelsen på Ärlegatan. Vägen kröker häftigt och öppnar upp sig ytterligare kring bebyggelsen uppe på berget och dess anslutande grönska.

Södra entrén, från Mariaplan via Ärlegatan.

NORRA ENTRÉN

I nordväst förbinds Gråberget med Karl Johansgatan genom Kustgatan och Chapmansgatan, vilken ändrar namn till Kabelgatan precis där backen kröker. Chapmansgatan är ett trångt och tätt gaturum omgärdat av en brant berghäll i söder med bebyggelse högst upp. Mot norr avgränsar en lägre mur och en fond av Chapmanstorgs höga bebyggelse. Där Chapmansgatan övergår till Kabelgatan glesnar rummet ut något för att sedan återigen visuellt sluta sig i backen upp till platån.

Bostadsområdet kring Seglaregatan nås också via denna entrén, något plötsligt och diffust kommer avfartsvägen, som är den enda vägen för biltrafik till detta stora område i väster.

Norra entrén, via Kustgatan & Chapmansgatan.

VEGETATION

Kartan nedan visar hur grönstrukturen på Gråberget utgör en betydande stor del av ytan och därmed också ett viktigt inslag i stadsdelens miljö. Dels består vegetationen av det yttre gröna bälte som omger Gråbergets östra och södra sida, dels finns stora vegetationsytor av skiftande karaktär centralt uppe på Gråberget, omfattande grönstråk där bl.a. Mariebergs kyrkogård med sin grönska och parken i nordväst ingår samt planterade rabatter och annan vegetation närmast bebyggelsen.

GRÅBERGET IDAG - LOKAL NIVÅ

DETYTTRE BÄLTET

Detta yttre grönbälte markerar tydligt gränsen mellan Gråberget och omgivningens lägre terräng. Denna grönring består av en kraftfull vegetation av tät, lågvuxen blandskog, omväxlande med berg i dagen och stup. Bebyggelsen följer bergets form i öster och söder; lamellhus som sticker upp som en ringmur i grönskan och förstärker ytterligare det avskiljda området och försvårar kontakten med omgivningen även rent fysiskt.

På andra ställen skjuter stora, kala hällar fram mellan bebyggelsen och grönskan, ofta med effektfulla höjdskillnader och dramatiska inslag som följd. Detta förtydligar även gränserna mellan delområdena uppe på Gråberget.

DEN INRE GRÖNSKAN

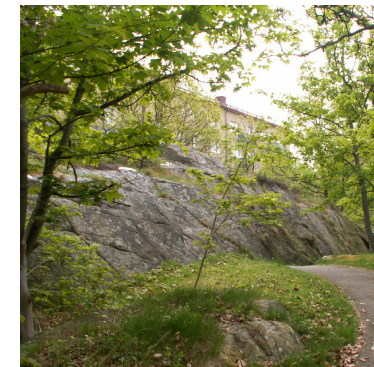
Den vilda naturen är alltid närvarande, tätt inpå bebyggelsen som ett inre grönrums. Centralt på Gråberget, kring den nya vattenreservoaren finns ett stort, vildvuxet skogsområde med inslag av syrérbarsåer och annan parkflora, öppna berghällar, utsiktsplatser, upptrampade stigar och ett duvslag.

Närmast husen, kring gårdarna och gångvägarna är den fritt växande naturen ibland kompletterad och förstärkt med omsorgsfullt planerade grönrums och parkmiljöer som skapar mjuka gränser och rumslighet mellan husen.

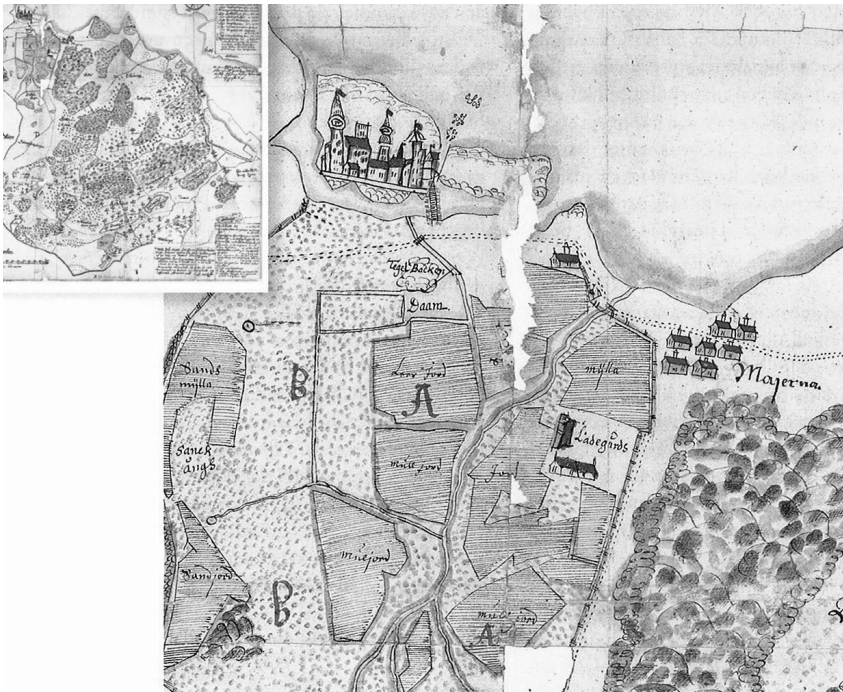
Gångstigar och trappor, anlagda ytor av småparker med lekplatser, bänkar och planteringar eller bara som öppna grönytor med berg i dagen knyter ihop bebyggelsens olika delar. Små piratodlade ytor med blommor, kryddväxter och trädgårdsutsmyckning visar på att de boende utnyttjar närmiljöerna kring husen och skapar en intim känsla i det gemensamma rummet.

Gamla Älvsborg

En träfästning anlades på 1260-talet i Klippan för att kontrollera inloppet till Göta älv, ett omstritt och strategiskt viktigt område eftersom det var den enda förbindelsen Sverige då hade med västerhavet. I anslutning till borgen uppstod enklare bebyggelse. På 1500-talet ersattes träborgen av en i sten, Gamla Älvsborgs fästning. En mindre samling hus, Älvsborgs staden växte upp runt slottet men brändes ned och staden flyttades till Nya Lödöse. En kungsgård, Kungsladugård, fanns i anslutning till slottet som försörjde det med livsmedel.

Efter 1619 och Älvsborgs lösen utvecklades en mer permanent bebyggelse kring dagens Jaegerdorffs platsen och längs huvudstråket Allmänna vägen. Söder därom bredde Kungsladugårds ängar ut sig.

Kiettil Klassons karta 1655 över Elfsborgs ladygårds ägor.

Den befästa handelsstaden Göteborg och Älvsborgs fall

Då den befästa handelsstaden Göteborg anlades förlorade Älvsborg sin ekonomiska och militära betydelse och Göteborg tog över som centrum för den lokala ekonomin. Slottsanläggningen raserades och Kungsgårdens status försvann då slottet revs. Ägora styckades upp och gården förvaltades av olika landshövdingar.

Handels- & sjöfartsstaden Göteborg och uthamnen Majorna

Göteborgs utpräglade handels- & sjöfartsverksamheter var beroende av goda hamnar. Eftersom Göta älv var för grund för stora skepp att komma ända in utvecklades området kring gamla Älvsborg till Göteborgs viktigaste uthamn. Där kunde varorna lastas om på pråmar för vidare transport in till staden.

Under de stora sillfiskeperioderna på 1700-talet skedde en befolkningstillväxt i Majorna. Sillfisket gav även upphov till att olika sillförädlingsverksamheter och tidiga industrianläggningar började växa upp utmed med älven och längs med landsvägen till Göteborg, Allmänna vägen. Längs dess mindre sidovägar uppfördes köpmansgårdar, kontor, butiker och vårdshus samt grupper av bostadsbebyggelse, trähus i 1-2 våningar med egna små täppor.

Göteborg med omgivning 1855.

Majorna blir en stadsdel i den expanderande industristaden Göteborg

Att Majorna inkorporerades med staden Göteborg 1868 innebar bl.a. att bebyggelsen började regleras genom olika stadsplaner, den första enligt rutnätsmodell i Majornas norra del då de små husen fick ge vika främst för en sammanhängande bebyggelse av landshövdingehus men även en del stenhus. Gatorna rätades ut och Karl Johansgatan byggdes som en paradgatan in mot Göteborg och övertog rollen som huvudgata från Allmänna vägen.

Länge hade Majorna kvar sin prägel av hamnstad med typisk kustsamhällebebyggelse, men i och med stadsdelens snabba industrialisering utvecklades den till en trångbodd arbetarstadsdel. Vid sekelskiftet bestod fortfarande en stor del av Majornas bebyggelse av enkla trähus. Men en stadsplan för Kungsladugård, med landshövdingehus i den norra delen, villor och radhus i den södra förändrade stadslandskapet och bebyggelsestrukturen radikalt. Efter 2:a världskriget förbjöds landshövdingehuset som hustyp. Nästa stadsplan för Majorna blev solgårdskvarter i Sandarna med parallellt ställda smalhus som erbjöd luft och ljus emellan husen. Införlivningarna av kringliggande kommuner fortsatte och snart låg Majorna inte längre i utkanten av staden.

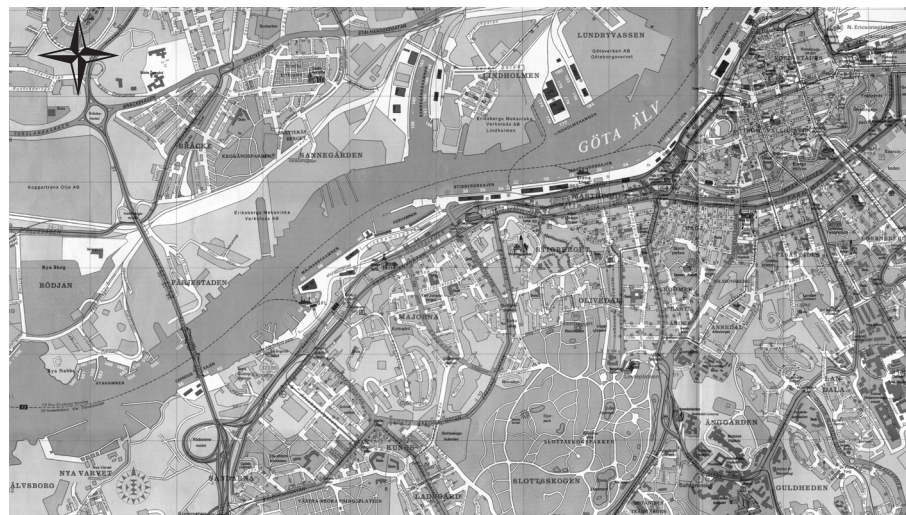

Stadsingenjörskontorets karta över Göteborg 1940.

Strukturuomvandlingar, saneringar och infrastrukturprojekt

Högkonjunkturen efter kriget, då markbristen började bli akut i Göteborg samtidigt som inflyttningen intensifierades, medförde att svårtillgängliga områden nu fick tas i anspråk vid byggnationer. Samtidigt började privata byggmästare och kommunala bolag sanera områden i Göteborg som i decennier lämnats att förfalla. En ny stadsplan för Majorna med omfattande strukturuomvandlingar upprättades för området kring Chapmans torg, nordvästra Majorna och utmed Karl Johansgatan. Merparten av trä- & landshövdingehusbebyggelsen revs. Samtidigt skedde konjunkturförändringar där Göteborgsregionen inte längre expanderade och bostadsmarknaden mättats. Sakta förvandlades Göteborg från en hamn- & industristad till ett handels- & regioncentrum för Västra Götaland.

Biltrafiken tog allt större ytor i anspråk och dominerade samhällsplaneringen fr.o.m. 1960-talet. Hamnjärnbanan från Göteborgs centrum och längs med Göta älv till hamnarna i väster skrotades och ersattes av Oscarsleden, vilket skar av Majorna och dess starka kopplingen till älven med de hamnanknutna verksamheterna.

Göteborgs turistkarta 1976.

HISTORIK - Gråbergets strukturomvandlingar

1780

Bebyggelsen var länge koncentrerad till Allmänna vägen och Majberget i norr, vilket kartan från 1855 visar. Senare bebyggdes även den nordvästra sluttningen av Gråberget och redan vid sekelskiftet 18/1900 hade bebyggelsen fortsatt att växa uppför berget. Gatunätet hade utvecklats och både gatorna och bebyggelsen hängde väl ihop med de omgivande kvarteren på Majberget och längs Slottskogsgatan.

Göteborg med omgivning 1855.

1950

Fortfarande 1940 var Gråbergets östra och södra del obebyggt delvis eftersom området sedan 1937 fått om- & nybyggnadsförbud i avvaktan på sanerings-/planutredning, vilken omfattade stora delar av norra Majorna, Gråberget inkluderat. Centralt på Gråberget fanns endast de 2 vattenreservoarerna samt ett område med nödsbostäder som byggdes i samband med bostadsbristen under 1:a världskriget och Ekedalens barnhem.

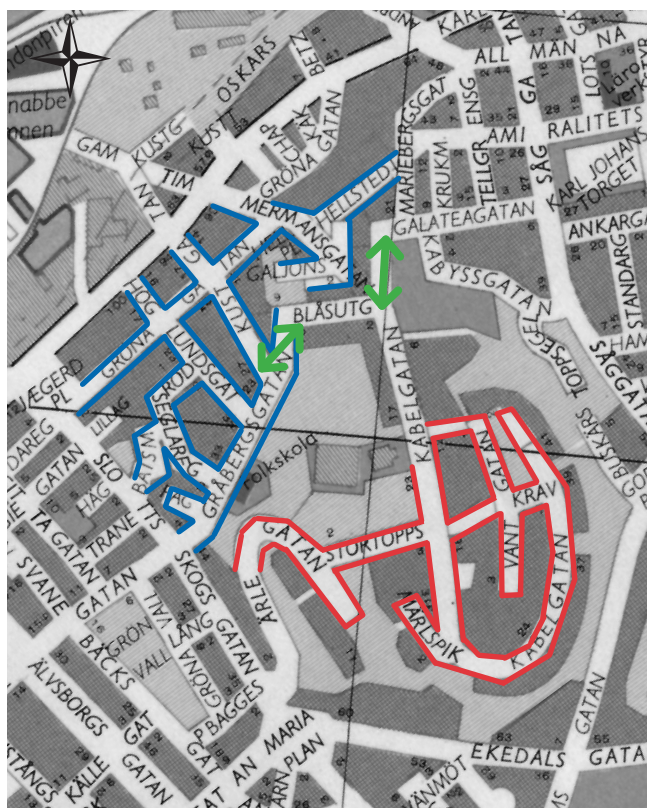
Förslag till rotindelning och numrering av kvarter 1901.

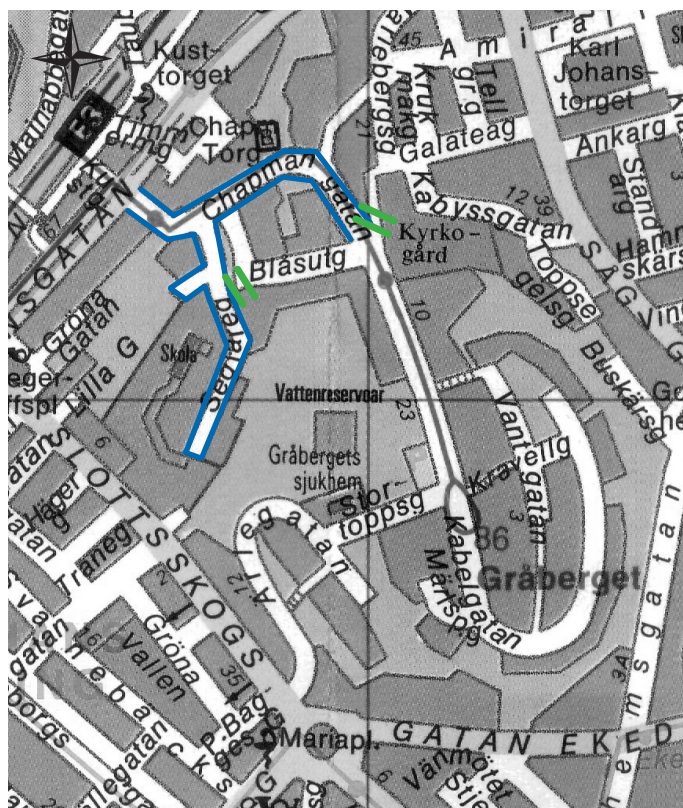
Stadsingenjörskontorets karta över Göteborg 1940.

Under 1950-talet bebyggdes först de södra och östra delarna av Gråberget med bostäder. Området fick även ett helt nytt gatunät betående av **Kabelgatan**, **Vantgatan**, **Märilspiksgatan** och **Ärlegatan** samt en centrumanläggning på **Stortoppsgatan**.

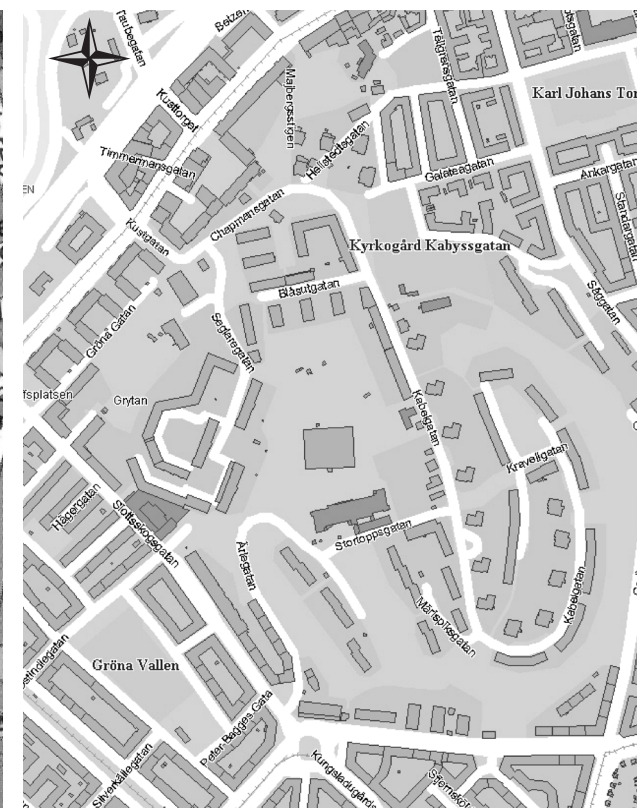
Nästa utbyggnadsfas, under 1960- & 70-talen och som berörde nordvästra Gråberget, innbar betydligt större förändringar med **omläggningar av det befintliga gatunätet** och omfattande rivningar av befintlig bebyggelse som ersattes med storskaliga bostadshus.

Översiktskarta över Göteborg 1954.

Göteborgs turistkarta 1979.

Infovisaren 2010.

Omstruktureringen av gatunätet innebar att området avskärmades från omgivningen då hela **gator och gatunät försvann**. Flera **förbindelser, farbara med bil** till Majorna och Karl Johansgatan **togs bort** och då Gråbergsgatan raderades **försvann** bilvägen via Slottskogsgatan till Kungsladugård, men även **förbindelsen internt på Gråberget**: mellan området i väster och Blåsutgatan. Nya gång- & cykelstigar, ibland med trappor skapades för att möjliggöra förflyttning mellan de olika områdena och med omgivningen (för mer information angående placering, se karta sid. 4).

HISTORIK - Gråbergets bebyggelseutveckling

1780

Gråbergets allmänna byggnader

Mariebergs församling bildades 1786 inom Örgryte socken och året efter togs kyrkogården i bruk. 1787 byggdes den provisoriska Mariebergskyrkan/Majkyrkan vilken revs 1826 när Carl Johanskyrkan stod klar. Kyrkogården utvidgades 1834.

En väderkvarn fanns på berget vid Blåsut runt sekelskiftet 18/1900.

Inseglingsfyren Långemossens fyr byggdes 1880 av trä på stenfot. Den revs 1910 och en ny av järn kom till. Namnet byttes till Carnegiska Bruket övre. I mitten av 1960-talet ersattes fyren med ett järnrör.

Gråbergsskolan byggdes 1876 och stängdes 1970

Den första vattenreservoaren byggdes 1901. 1940 byggdes nästa, en stor betongcistern över jord, belägen strax väster om den gamla.

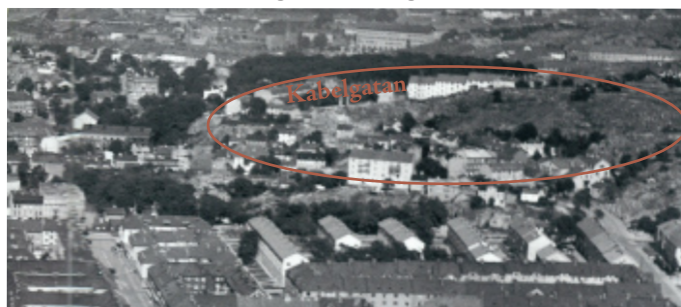

Gråbergsgatan

Kabelgatan/Blåsutgatan

Flygbild från väster 1936.
Brun ring markerar
Gråbergets norra del.

Gråbergets bostadsbebyggelse

Gråberget omnämns ofta som ett eget litet säreget samhälle i förstaden Majorna vars norra och västra sluttningar var bebyggda med framförallt 1- till 2-vånings trähus, inramade av trädgårdar med höns och grisar.

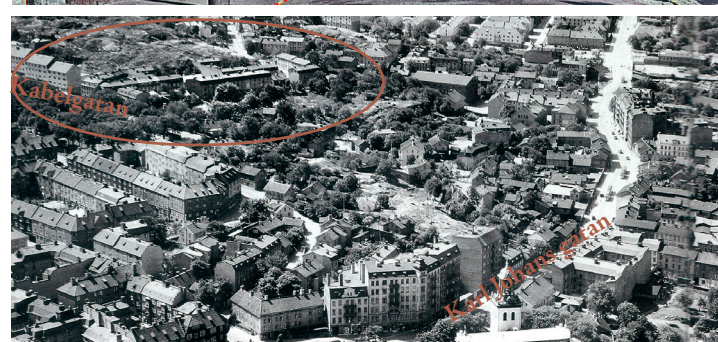
1910 flyttades Majornas första barnhem, Ekedalens barnhem till eget hus vid Kabelgatan. Högst uppe på bergets krön låg också ett område med hus som uppförts som nödbostäder i samband med 1:a världskriget.

Trähusen i Kabelgatans backe byggdes på 1930-talet. Flygfotona från 1936 visar dessa landshövdingehus och att Kabelgatan, i norr på Majberget och på Gråbergets västra sluttning syns både längor av landshövdingehus och glest placerade 1- & 2-vånings trähus med trädgårdar.

Blåsutgatan 1943.
På 1930-40-talet låg
söndagskolan i ett av
husen.

UR:Garellick, Robert
(2008) Bilden av Göte-
borg II: färgfotografier
1910-1970, västerut
- södra älvsstranden.

Flygbild över Maj- &
Gråberget från nordost
1936.
Brun ring markerar
Gråbergets norra del.

Flygbilder hämtade UR: Garellick, Robert (2008) Bilden av Göteborg II: färgfotografier 1910-1970, västerut - södra älvsstranden.

1:a nybyggnadsfasen - Grannskapsenhet

På 1950-talet började Gråbergets omgestaltning: från relativt orörd, vild natur och små hus med trädgårdar till stora flerfamiljshus i park. Terränganpassade punkt- & lamellhus i 3-7 våningar byggdes enligt grannskapsmodellen med två centrumanläggningar som genom åren bl.a innehållit en samlingslokal, *Konsum*, kemptvätt, konditori och *Pååls bageri*. Endel bottenvåningar inrymde även olika verksamhetslokaler. Husen putsades i ljusa eller mustiga jordfärger och taken kläddes med rött tegel (se bild 4).

2:a nybyggnadsfasen - storskalighet

Nästa bebyggelsefas, under 1960- & 70-talen började med att Blåsutgatans trähusbebyggelse (se bilder på föregående sida) ersattes med ett långt, slingrande lamellhus med loftgångar samt fristående skivhus i upp till 7 våningar, allt i

gult tegel.

Även i kvarteren i väster revs merparten av den befintliga bebyggelsen och ersattes här med höga sjuvåningshus med plåtfasader och långa souteräng-lamellhus i 3-4 våningar, också i gult tegel.

Förändringar och förvanskningar av befintlig bebyggelse

Under 1970/80-talet förändrades stora delar av 1950-tals bebyggelsen genom tilläggsisolering av fasaderna samt utbyte av fönster och entrédörrar. Kabel- & Vantgatans hus behöll sitt putsade ytskikt, men med en förändrad färgskala där t.ex. punkthusen förändrades från grått till gult och mörk, mustig röd puts fick en svagare orangeröd eller ljusgul nyans (se bild 2, 4 & 5). De övriga husens puts ersattes med betongtegel i skarpa färger eller fasadskivor av märket *Steni fasadskiva*; skiva med beige eller ljusrosa stenkross.

1. Gråbergsskolan 1948.
I bakgrunden ses husen på Ärlegatan byggas.

3. Vid dagens Seglaregatan, 1950-tal.
Det rosa lamellhuset ligger på Blåsutgatan, numera kraftigt tilläggsisolerat och med skarpt rött fasadtegel istället.

5. Borttagen tilläggsisoleringen på ett av punkthusen på Kabelgatan 2010.

2. Kabelgatan 1964.
Segelmakare Björndahls hus flyttas till sin nuvarande plats, strax söder om kyrkogården.

4. Gråberget sett från väster 1964.

Foton 1-4, UR: Garellick, Robert (2008) *Bilden av Göteborg II: färgfotografier 1910-1970, västerut - södra älvranden*.

STADSBYGGNADSIDEAL & STADSOMVANDLINGAR

GRANNSKAPSENHETER SOM PLANERINGSIDEAL

Grannskapsenheten formulerades delvis i kritik mot 1930-talets funktionalism, främst vad gällde den stora, omänskliga skalan som medfört att människan alienerats från sin omgivning. Tankarna om grannskapsenheter kom främst från Storbritannien och USA men utvecklas i Sverige till att omfatta en social bostadspolitik med utgångspunkter i kärnfamiljen, då staten efter kriget tog initiativ för att lösa bostadsfrågan. Genom att uppmuntra boende i grannskapsenheter att ta ansvar och initiativ för sitt bostadsområde passade grannskapsenheten som utgångspunkt i att fostra demokratiska medborgare. Den gamla byn stod som modell för att utforma bostadsområden på ett sätt som skapade social gemenskap genom små, överblickbara enheter. Dessa enheter skulle vara självständiga, väl avgränsade från kringliggande bebyggelse genom naturlig svårtillgänglighet i form av t.ex. huvudvägar, järnvägar och grönbälten, likt den medeltida stadens stadsmur. Med hjälp av traditionella material skulle människan knytas samman med naturen samtidigt som bebyggelsen anpassades till sin omgivning genom att växla mellan intima långa huslängor som bäddades in i grönska och en mer öppen struktur med höghus direkt på berget. Tanken om trafikseparering med ett yttre trafiksystem som avledde genomfartstrafik och ett inre system som inte förbands med omgivningens, övertogs från den funktionalistiska staden med funktionsseparerade stadsrum.

I planeringen inkluderades ofta en centrumanläggning dit de boende skulle kunna promenera för att nyttja samlingslokaler eller vistas på de gemensamma lek- & rekretionsytorna. Även skola, förskola, dagligvaru- & detaljhandel, kommunikation och annan service skulle finnas tillgänglig i centrum för de boende, dock ej arbetsplatser.

Grannskapsplaneringens sociala syften försvann på 1960-talet, men det rationella sättet att bygga och planera fortsatte inom stadsplaneringen, samtidigt som samhället genomgick stora strukturförändringar. T.ex. började fler och fler kvinnor förvärvsarbeta och barnen vistades på förskolor, vilket medförde att förutsättningarna för ett levande grannskap försvann. Bilens genombrott påverkade områdena genom att stormarknader konkurrerade ut småbutikerna kring centrumanläggningarna och grannskapsenheter förvandlades vanligen till folktomma, homogena bostadsområden.

GRÅBERGETS 1:A STORA STADSPLAN

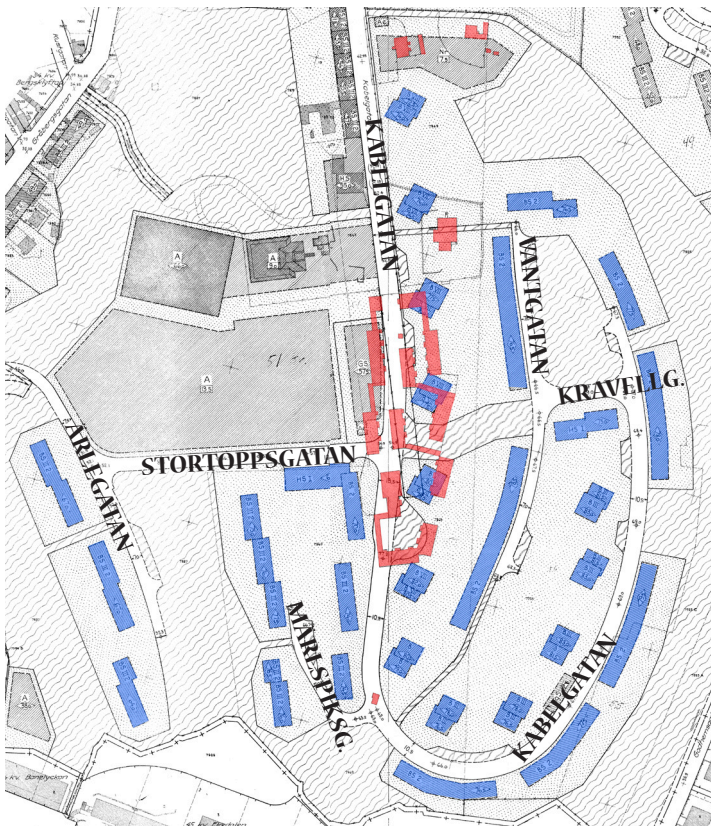
Gråberget omfattades delvis av en stadsplan från 1878 men 1947 upprättades ett förslag till en ny stadsplan, främst för de relativt obebyggda områdena i söder och öster. Den befintliga bebyggelsen utgjordes av:

en större och en mindre vattenreservoar i områdets nordvästra del; landshövdingehus med gårdsbyggnader i flera fall, från reservoaren räknat, norrut längs Kabelgatans västra sida samt längs Blåsutgatans södra sida; en del äldre bostadsbebyggelse samt en skola vid Gråbergsgatan; ett tiotal envånings bostadspaviljonger, som tillkommit under första världskriget, belägen i svackan vid Kabelhgatans södra del; samt en större villabyggnad, använd som barnhem, och tvenne mindre villabyggnader, belägna söder om Mariebergs begravningsplats på Kabelgatans östra sida. De äldre och enligt nutida krav olämpligt bebyggda områdena invid Gråbergs-, Blåsut- och Kabelgatorna behöver saneras.

Denna del av Gråberget var även tänkt att främst bebyggas med terränganpassad hyreshusbebyggelse och en folkskola som dock aldrig byggdes eftersom Gråbergsskolan inte revs i denna omgång. Till skillnad från Norra Guldheden fick Gråberget inte dominera stadsbilden från älven eftersom Masthuggskyrkan ensam skulle vara siluettbildande. Därför förlades de höga punkthusen till Kabelgatans backe och byggnadshöjderna trappades av allt eftersom de närmade sig platån och centrum. Gråbergets centrum var redan vid planeringen ett mycket litet centrum, utan torgyta och med endast en huslänga i 1 våning som skulle innehålla butiker. Ännu en huslänga, den på Kravellgatan skulle inrymma butiker eller hantverkslokaler.

I planen står det tydligt att området ska omslutas av flera stora parkområden för att avskilja det från andra bostadsområden. Av ekonomiska skäl har gatunätets utbyggnad begränsats. Hela området ligger även utanför spårvagnsnätet och bussar är det enda kollektiva alternativet.

Planen genomfördes till stor del i de södra och östra delarna av Gråberget genom att allmännyttan 1948 började bygga lamellhus i sydväst och HSBs bostäder kring Kabelgatan stod klara för inflyttning 1952. Några år senare byggdes de fyra garagelängorna.

Stadsplanen från 1947.

De **blåmarkerade** byggnaderna visar på de som uppfördes.
Den befintliga bebyggelsen som revs är **rödmarkerad**.

Nybyggnadsritningar för bebyggelsen i sydvästra delen av Gräberget; längs Ärlegatan, Kabel- & Märspiksgatan samt centrumanläggningen på Stortoppsgatan.

Flygbild från söder över Gräberget 1955.

Fotograf Oscar Bladh, UR: Göteborg när 40- och 50-talisterna växte upp - svartvita flygbilder från stadsbyggandet 1946-63.

Nybyggnadsritningar för bebyggelsen i östra delen av Gräberget; längs Kabelgatan, Kravellgatan och Vantgatan.

SANERINGAR & STORSKALIGA GRANNSKAPSENHETER

1954 års stora saneringsutredning riktade in sig på förstäder som uppkommit kring slutet av 1800-talet vars bebyggelse bestod av enkla tegelhus, trähus eller landshövdingehus. Områden med planer med nybyggnadsförbud från 1950-talet ansågs under 1960-talet mogna för sanering. I Göteborg kom den stora rivningsvågen igång ordentligt, men en kraftig kritik mot rivningarna mot slutet av 1960-talet medförde att de avmattades något 1972.

REKORDÅREN PÅ GRÅBERGET

Saneringarna kring Gråberget inleddes 1958 med rivningen av bebyggelsen vid Gröna Gatan, norr om Gråbergets slänt. De fortsatte sedan med området kring nuvarande Chapmanstorg och västerut, upp på Majberget. Den nya bebyggelsen var storskalig, oftast i rött tegel och väsensskild från den tidigare låga trähusbebyggelse som omgärdades av små trädgårdar och täppor eller bestod av längor med landshövdingehus.

Nästa stadsplan för Gråberget upprättades 1962 och omfattade främst området kring Blåsutgatan och Kabelgatans backe. De enda befintliga byggnader som enligt planen ansågs värd att spara var landshövdingehusen på tomt nr 19 i 38 kv, idag med adressen Kabelgatan 13, som uppfördes på 1930-talet, det s.k. *Kapten Hanssons hus* utmed Chapmansgatan samt de 3 rosaputsade, parallellt ställda lamellhusen i norr som nyligen byggts (bild 3, sidan 13). Resterande bebyggelse revs och ersattes med den idag befintliga bebyggelsen i gult tegel. I denna stadsplan beskars körförbindelserna inom samt till och från området genom att Kabelgatan-Galateagatan omformades till gång- & cykelväg liksom förbindelsen mellan Blåsutgatan-Gråbergsgatan.

1969/70 genomfördes nästa stora strukturomvandling på Gråberget då en ny stadsplan för västra delen, kring nuvarande Seglaregatan förverkligades. Syftet var att radikalt sanera och omstrukturera området eftersom:

Gällande stadsplan för bostadsområdet är otidsenligt med avseende på gatunät och parkeringsmöjligheter och kan ej läggas till grund för nybebyggelse.

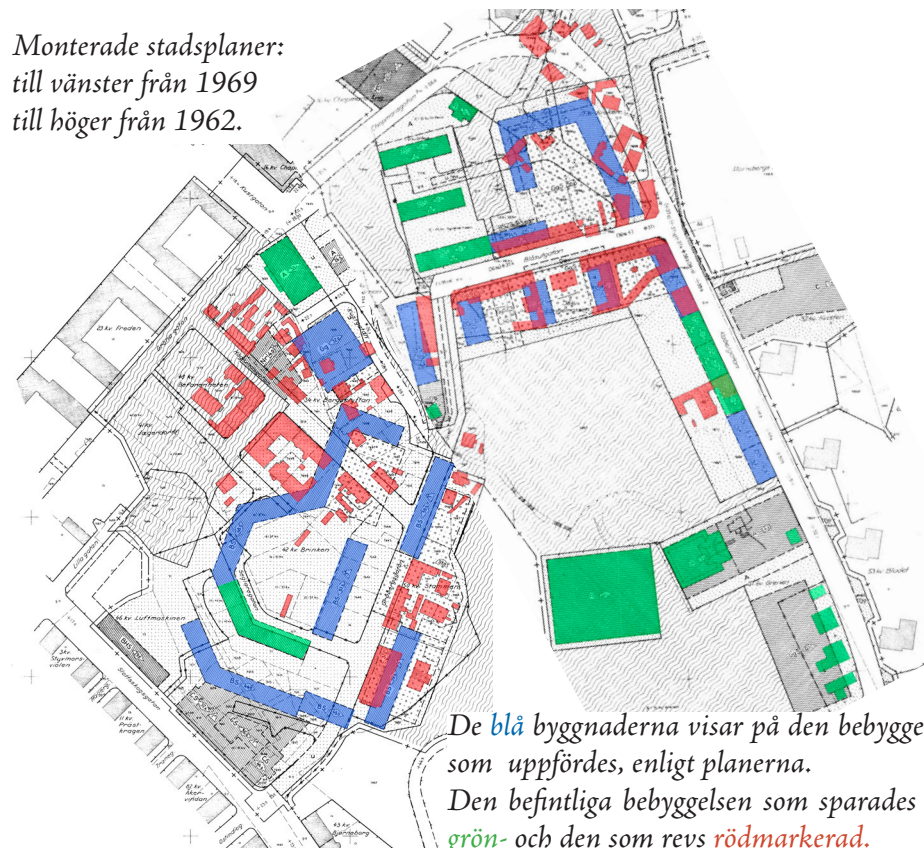
Det befintliga gatunätet raderades (jämför kartorna från 1954 och 1979 på sidan 11) och en ensam gata, Seglaregatan utformades som en återvändsgata för att förhindra genomfartstrafik. Detta innebar att området separerades

från omgivningarna. Befintlig bebyggelse utgjordes av trähus i 1-2 våningar, uppförda i mitten av 1800-talet och landshövdingehus från sekelskiftet. Allt detta revs, inklusive Gråbergsskolan.

Fyra bostadshus i kvarteren Luftmaskinen och Brinken avses att behållas, nämligen Seglaregatan 6 och Slottskogsgatan 6, vilka är byggda på 1950-talet och helt moderna, samt Seglaregatan 8 och 10, som är landshövdingehus från början av 1930-talet.

Som stadsplanerna nedan visar innebar rekordårens byggande på Gråberget en totalsanering och exceptionell förvandling av området som helhet.

Monterade stadsplaner:
till vänster från 1969
till höger från 1962.

De blå byggnaderna visar på den bebyggelse som uppfördes, enligt planerna.
Den befintliga bebyggelsen som sparades är grön- och den som revs rödmarkerad.

FÖRVANSKNINGAR

Under 1970-talet jämställde staten villkoren för kreditlån för ombyggnad och upprustning med nybyggnad samt införde bidrag till energisparande åtgärder för den befintliga bebyggelsen. Dessa beslut medförde att 1970/80-talet skulle kunna kallas *förvanskningens decennier*. Flertalet fastighetsägare genomförde stora förändringar både interiört och exteriört med hjälp av de fördelaktiga lånevillkoren. De exteriöra förändringarna kom att förvanska fasader i färger, material samt detaljer och därmed också stadsbilden. Energibidragen medförde omfattande byten av fönster och tilläggsisoleringar av fasader som tjockades på samtidigt som grund, fönster, port och takfot förblev i sina forna lägen. Plåt, plast, fasadtegel och aluminiumbågar ersatte bit för bit de tidigare materialen. Hela stadsdelar omgestaltades ibland till oigenkännlighet.

FÖRÄNDRINGAR PÅ GRÅBERGET

I stort sett alla hus på Gråberget byggda före 1960 genomgick under perioden 1970-80 fasadförändringar. Cellplastblock, ibland med fasade kanter belagd med tunnputs ersatte tidigare tjockputsade ytor och täckte över dekorativa mönstermurningar och entréomfattningar.

Betongtegel i skarpa färger eller rosa och beigefärgat skivmaterial av småsten på tjock tilläggsisoleringen ledde till mycket djupa dörr- & fönsternicher. Den lätta arkitekturen, med enkla, små detaljer omvandlades till tung och murbetonad. Takutsprången reducerades ytterligare och gav de redan tillbakadragna taken än mindre utsprång vilket ledde till att byggnadernas fasader blev ännu mer dominerande, ibland med känslan av taklöshet.

Enkelt profilerade fönster- & dörrkarmar i trä och fernissade portar byttes ut, vanligen till platta och uttryckslösa i mörkt målad aluminium. Enstaka originalportar finns dock kvar. Ovarsamt utformade utanpåliggande sophus och förråd har förstärkt bebyggelsens förvanskningsskarakter.

BEBYGGELSEBESKRIVNING

SAMMANFATTNING

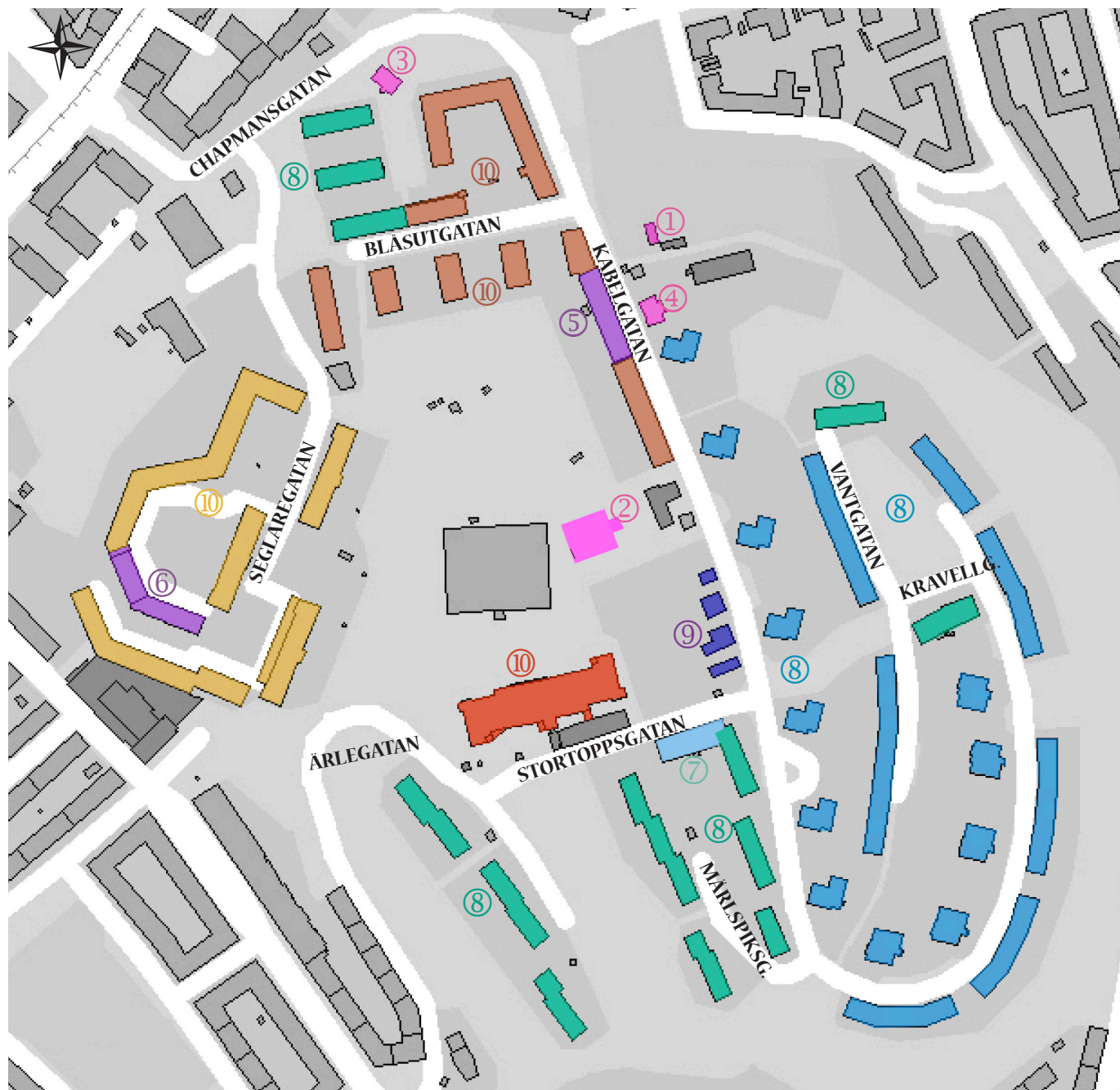
Hus byggda innan de olika omstruktureringsprogrammen för Gråberget genomfördes.

- Den gamla vattenreservoaren, 2 trävillor och 1 kapell.
- 3-vånings trähus byggda på 1930- & 50-talen. Alla förändrade med bl.a. tilläggsisolering.

Planerat i slutet av 1940-talet och färdigbyggt i början av 1950-talet med tegel eller putsade fasader och branta sadeltak.

Alla bostadshus har senare tilläggsisolerats.

- 1-vånings centrumanläggning i gult tegel innehållande en pizzeria och förskola.
- Punkt- & lamellhus längs med Kabelgatan med ljusgul eller mustig röd puts, utformat som en tidstypisk grannskapsenhet.
- Kraftigt tilläggsisolerade lamellhus med ljust rosa eller beige skivmaterial, alternativt mustigt rött eller gult fasadtegel.
- Garagelängor.
- Storskaliga 1960- & 70-talsbyggnader med trafikseparerade innergårdar. Långa huslängor och parallellt ställda skivhus, höga eller lägre, alla med platta eller flacka tak och gult tegel som sammanhållande länk.
- Gult tegel, bruna aluminiumomfattningar kring fönster och dörrar med dansk sjösten som loftgångs- & balkongfronter.
- Vita, gråa och ljust gula omfattningar och balkonger med fronter i korrugerad plåt, platta ljusa tak och gult tegel.
- Äldreboende i gult tegel, bruna fönster- & dörrkarmar med ljusa solskärmar och stora, inglasade, utanpåliggande balkonger.

BEBYGGELSEBESKRIVNING

Utspritt på Gråberget finns enstaka byggnader kvar från tiden innan berget omfattades av stadsplaner.

① Mariebergs kyrkogård anlades 1787 och 1871 uppfördes kapellet. Kyrkogården omges av en hög naturstensmur och ligger insprängt bland bostadsbebyggelsen som en lugn och grönskande oas. Flera gravstenar visar på begravt sjöfolk och utgör därmed ett viktigt minnesmärke för berättelsen om områdets historiska framväxt och funktion. Kapellets ljusgula puts, grönärgade koppartak och lågmälda nygotiska uttryck förstärker stillheten på platsen.

② I det stora grönområdet väster om Kabelgatan, uppe på Gråbergets flackande platå skymtar den gamla vattenreservoaren från 1901 fram bakom scoutstugan. En något gömd gråstensmur utgör själva reservoaren medan det som syns är entrébyggnaden som nås av en undangömd, brant trappa i natursten. Entrépartiet avslutas med fint, släthuggna naturstenar och är krönt med 3 stenkulor.

③ Vid den norra entrén till Gråberget finns det s.k. *Kapten Hanssons hus* som tidigare låg på Karl Johansgatan 88 och idag inrymmer föreningen Länkarnas verksamhet. Det byggdes på mitten av 1800-talet med ljus målad, stående locklistpanel, frontespis och omgavs då av en stor trädgård. Huset överraskar och upplevs lite malplacerat där det nästan hukar under den nyare, höga bebyggelsen uppför berget. Men samtidigt utgör det en viktig markering bakåt, till tidigare bebyggelse i området.

④ I Kabelgatans backe, strax söder om kyrkogårdsmuren ligger ett f.d. bostadshus, *Segelmakare Björndahls hus* som byggdes i slutet av 1800-talet. Detta hus, med gulmålad, omväxlande liggande och stående locklistpanel och frontespis är tillsammans med *Kapten Hanssons hus* de enda villorna som idag finns kvar och berättar om en tidigare bebyggelsetyp på Gråberget. Huset flyttades 1964 till sin nuvarande tomt för att ge plats åt den nya bostadsbebyggelsen i norr.

3 längor av tidigare bebyggelse finns kvar på Gråberget.

⑤ I Kabelgatans backe ligger ett flerbostadshus, byggt på 1930-talet, med ljus målade locklistpanel nerdragen över sockelvåningen som har tilläggsisolerats och försetts med takfönster. Gårdsfasaden har fått stora, utanpåliggande balkonger och takkupor men känslan av ett 30-tals trähus i 3 våningar finns kvar i fasaden mot gatan.

⑥ De andra två husbitarna återfinns införlivade i den storskaliga bebyggelsen på Seglaregatan och båda två har genomgått kraftig förvanskning med tilläggsisolering och nya fasader i plåt eller skivmaterial, balkonger har monterats utanpå, fönster har bytts ut och mycket lite finns kvar av dess tidigare karaktär. Norrfasaden på Seglaregatan 29 ger dock en glimt av husets rena 50-tals karaktär med putsad fasad och tvåluftsfönster i liv med fasaden.

BEBYGGELSEBESKRIVNING

Området i östra och södra delen av Gråberget planerades och byggdes som en klassisk grannskapsenhet med i stort sett uteslutande bostäder samt 2 låga byggnader som utgjorde centrumenheter där olika butiker och verksamheter pågått under årens lopp.

Bebyggelsestrukturen och den tydligt avläsbara planstrukturen är som en ren, intakt linje sedan 1950-talet. Stora förändringar har däremot skett av husens fasader. I stort sett alla har blivit tilläggsisolerade, med mycket skiftande resultat, färgsättningen har förändrats, balkongfronter och merparten av entrépartierna, dörrarna och fönstren har bytts ut.

⑦ Centrumanläggningen i 1 våning har bibehållit sin fasad av gult tegel och inrymmer idag en pizzeria, en förskola samt fungerar som lagerlokal. Det tänkta centrum på Gråberget med planerad serviceanläggning är idag i stort sett obefintligt.

⑧ Punkthusen i Kabelgatans backe börjar i norr med 7 våningar som succesivt trappas av upp mot centrum och plåtån, för att avslutas med 3 våningar där Kabelgatan tar slut. Vartannat hus har kraftigt röd puts och varannat ljust gul med balkongfronter i motsatt färgskala. De flacka, valmade sadeltaken med rött tegel är långt indragna, vilket förstärks ytterligare av tilläggsisoleringen. De första 5 punkthusen i backen har en ganska smacker tilläggsisolering av dubbel frigolit och slät, finputs. Fönster och karmar upplevs inte som stora, mörka hål utan den ursprungligt luftiga, lätta arkitekturen dröjer kvar trots tilläggsisoleringen. Efterföljande punkthus har även de tilläggsisolerats med frigolit som putsats, men där har mötespunkterna mellan frigolitblocken förstärkts genom fasning och bildar horisontella linjeringar på fasaderna och skiv/blockuttrycket gör sig tydligt i kontrast till de andra fasaderna med helt slät yta. Taken upplevs påkrängda, som en för liten hatt och proportionerna vacklar därmed lite.

Lamellhusen längs Kabelgatan och Vantgatan kompletterar punkthusen med sin ljusgula puts, de enkla fasaddekorationerna och de valmade sadeltaken i rött tegel med kraftigare takutsprång. Tilläggsisoleringen är här inte speciellt framträdande, dock har samtliga entrépartier byggts ut med soprum/förråd i starkt rödmålad träpanel och mörkbruna trädörrar. Området har en karaktär av småstadsidyll med omväxlande långa, sammanhängande fasadlängor som tryggt omringar de villaliknande, låga punkthusen.

⑧ Övriga lamellhus, de på Märllspiksgatan, Ärlegatan och de 3 husrader vid Blåsutgatan har alla genomgått kraftiga gestaltningsmässiga förändringar. Fönster och dörrar upplevs mer eller mindre som mörka hål i en massiv mur p.g.a. den tjocka tilläggsisoleringen och fasadmaterialet består av olika skivmaterial i beige och ljusrosa färgton eller fasadtegel i kraftigt gula, röda eller orangea nyanser. Den ursprungliga arkitekturens enkla lätthet har försvunnit och ersatts med påpalsade och svullna former. På Kravellgatan ligger en 1-plans byggnad som tidigare inrymt diverse verksamheter men idag inhyser en förskola.

⑨ Garagelängorna utmed Kabelgatan bildar en viktig komponent till områdets bebyggelse som helhet då bilen började bli en "var mans ägodel" under den tid som området tillkom och utvecklades.

BEBYGGELSEBESKRIVNING

Det stora, trafikseparerade området i väster, kring Seglaregatan, är ett typexempel på 1960/70-talets planeringsstrategier med omväxlande höga skivhus som blandats med lägre, långa, sammanhängande byggnadskroppar. Allt i gult tegel. Fasaderna talar och de platta eller flacka taken, ibland med uppstickande hisschackt annonseras enbart om plåtinklädseln kragats fram en bit. Loftgångar och utanpåliggande trapphus hörde också till tidens arkitekturideal och skapar tydliga linjeringar både horisontellt och vertikalt. Det är fyrkantigt och raka linjer, upprepning och ren, enkel uppbyggnad men utan att känslan av slentrian infinner sig. Bebyggelsen samlar sig kring stora, bilfria innergårdar med lekplatser och sitttytor, ibland grönskande och använda, ibland hårdgjorda och övergivna.

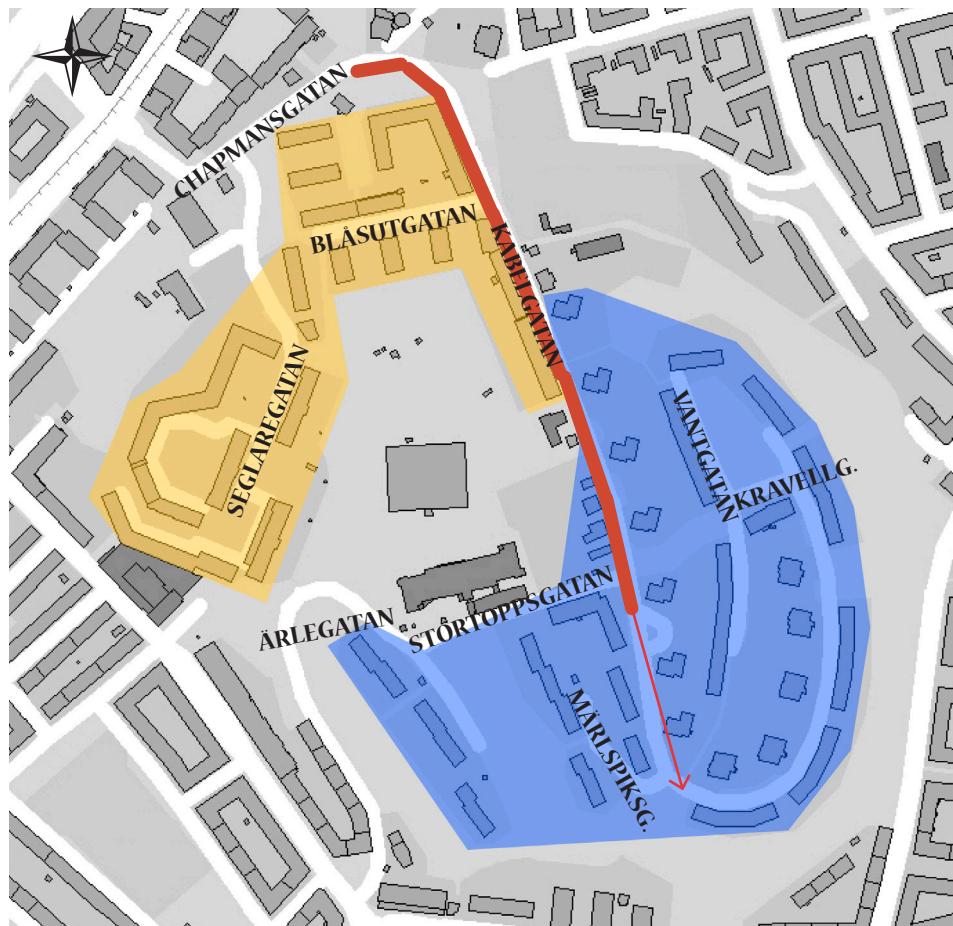
⑩ Området kring Blåsutgatan domineras av det u-formade, höga loftgångshuset med utanpåliggande trapphus och de parallellställda, friliggande skivhusen som reser sig likt fyrkantiga lådor efter varandra. Den väl planerade och grönskande innergården i u-huset känns trygg och lugn innanför muren av gult tegel, bruna fönster- & dörromfattningar och dansk sjöstensfronter på balkonger och loftgångar. Ett varmt och stabilt rum för sköna utevistelser. Upprepandets enkelhet och symmetrin i skivhusen ger Blåsutgatan ett lugn, som avslutas hastigt med en magnifik utsikt över västra Göteborg och Göta älvs utlopp i havet. Söder om området möter de karaktäristiskt gula tegelbyggnaderna Gråbergets nakna berg och det vildvuxna grönområdet tar över.

⑩ Äldreboendet på Stortoppsgatan stod klart för inflyttning 1979 och är byggt i samma gula tegel och med platt, brunt plåttak, fönster- & dörromfattningar i brunmålad aluminium och tydliga linjeringar, orsakade av fönsterrader med ljusa solskärmar och stora, inglasade, utanpåliggande balkonger.

⑩ Gråbergets västliga del, kring Seglaregatan är avskilt från övrig bebyggelse på berget och har närmare anknytning till områdena nedanför: i väster ligger Dalheimershus kloss an med bebyggelsen kring Seglaregatan och grönområdet i norr förbinder bebyggelsen med Gröna gatans tegelhus.

Bebyggelsen här har en ljusare framtoning än den på Blåsutgatan eftersom fönster- & dörromfattningarna är vitmålad aluminium och de inbyggda balkong- & loftgångsfronterna består av ljus målad, korrugerad plåt och taken har klätts in i ljus målad plåt. 3 höga och breda loftgångshus med utanpåliggande trapphus och upplösta tegelfasader p.g.a. intrycket av fönsterband då ljus plåt skiljer fönstrena åt, skärmar av området i öster. 2 lägre men långa, slingrande huskroppar i souterräng omsluter Seglaregatan från övriga vädersträck. Varannan huskropp har loftgångar mot gården och och inbyggda balkonger ut från området, varannan tvärt om.

Karta till OMRÅDESKARAKTÄRISERING

OMRÅDESKARAKTÄRISERING

KABELGATAN MOT GRÅBERGETS CENTRUM

Den trånga entrén genom Chapmansgatan och sedan uppför Kabelgatans backe skapar delvis ett tätt stadsrum då bebyggelsen på Kabelgatans västra sida har ett nära förhållande till gaturummet medan i öster flyter rummet ut vid kyrkogårdens mur och vegetationen. Bebyggelsens trappning och placering, tätt utmed trottoaren skapar ett intimt, rytmiskt och lågt rum. Längre upp i backen sluts rummet genom vegetationen och punkthusens systematiska placering där de följer den krökta gatan. Efter scoutstugan och garagen uppe på platån, flyter rummet ut med otydliga avgränsningar och bebyggelsen avslutas abruptt med en återvinningsstation, en stor parkeringsplats och en halvutnyttjad centrumanläggning på Stortoppsgatan. En känsla av antiklimax innfinns sig vid Gräbergets centrum.

Höjdskalan upplevs jämn och låg trots stora variationer, från 3 våningar upp till 7, men eftersom de högre punkthusen är indragna från gatulivet samt att de sjunker i höjd samtidigt som Kabelgatan svänger och grönska sticker fram mellan husen och sluter rummet upplevs inte denna höjdvariation.

Trots blandade bebyggelse typer, från lammeller i gult tegel och flacka tak, ljus målade 3-vånings trähus med branta, röda sadeltak samt höga, smala putsade punkthus, upplevs Kabelgatan som ett enhetligt rum. Enkla och lugna fasader, generös och frodig vegetation, bebyggelsens sammansatta skala och gatans rytm binder samman området.

SÖDER & ÖSTER

Den sammanhållna kompositionen av byggnaderna genom fasadernas släta, enkelt utsmyckade ytor och röda tegeltak skapar tillsammans ett lugnt och tryggt intryck i harmoni med den omgivande vegetationen och terrängen. Trots förvanskningar av den ursprungliga arkitekturens lätthet och lågmälda gestaltning kan området planeringsidé fortfarande avläsas och betraktas som ett fint exempel på en intention att skapa en grannskapsenhet. Områdets tydliga avgränsning mot bebyggelsen nedanför berget, de låga serviceanläggningarna samt avtrappningen av byggnadshöjderna in mot centrum, ett sparsmakat gatunät för att minska genomfartstrafik samt grönskan och småparkerna runt bebyggelsen är typiska element i hur en grannskapsenhet gestaltas.

NORR & VÄSTER

De storskaliga bostadsområdena som på Gråberget exemplifieras genom bebyggelsen runt Blåsutgatan och Seglaregatan kan ses som en fortsättning på tanken om grannskapenheter. De utgör 2 avskilda, renodlade bostadsområden med trafikseparering och begränsning av biltrafiken genom att områdenas enda bilväg är en säckgata som inte medger genomfart. De gestaltningsmässigt sammanhängande byggnadskomplexen skapar starka, ensamma, enheter på Gråbergets sluttningar, vilket blir extra tydligt för området kring Seglaregatan. Att bebyggelsen ofta vänder sig inåt, med entréerna mot den egna, intima och välordnade innergården och inte kommunicerar med gatan, förstärker uttrycket av avskildhet.

KULTURMILJÖKVALITETER

EN SJÄLVSTÄNDIG ENHET

Gråberget har historiskt sett ofta betraktas som en speciell del av Majorna med sina egna berättelser och karaktärsdrag. Bebyggelsen kring Gråberget var länge koncentrerad till området vid Allmänna vägen och senare Karl Johansgatan samt de nordvästra sluttningarna av Gråberget, ner mot Slottskogsgatan. Denna låga bebyggelse bröt av mot Majornas storgårdskvarter av landshövdingehus genom sina små trähus med grönskande trädgårdar och husdjur till husbehov. Runt sekelskiftet 18-/1900 började endel mindre längor av landhövdinge- eller trevånings trähus byggas uppe på berget, men inte i någon större utsträckning. Fram till på 1950-talet var Gråbergets södra delar i stort sett obeyggt område och de centrala delarna hade endast mycket gles bebyggelse.

- Som en **självständig enklav** uppe på berget, omgivet av lägre terräng med landshövdingehus i storgårdskvarter och mer storskalig, efterkrigstida bebyggelse i norr, tronar Gråberget **siluettbild** upp sig med sin synes enhetliga bebyggelsestruktur i en skyddande mur av vegetation.
- Bebyggelsen i öster och söder följer bergets form, med **lamellhus** som sticker upp som **en ringmur i ett grönbältet** av tät, lågvuxen blandskog, omväxlande med berg i dagen och stup.
- Uppå berget är **vegetationen alltid närvarande**, tätt in på bebyggelsen som vildvuxen natur eller mer tuktad plantering av inre grönrum med utsiktsplatser där staden Göteborg visar upp olika motiv.
- Väl uppe på berget möts besökaren av öppna, grönskande rum runt den glesa bebyggelsen. Detta skapar **många och långa siktlinjer**, hisnande vyer och fonder genom vilka du på avstånd kan vara en del av den omgivande staden utan att lämna Gråbergets lugn. Att befinna sig i en relativt central del av Göteborg, i avskildhet men med visuella kopplingar till den omgivande staden är en **unik egenskap** som Gråberget har att erbjuda.
- De kraftigt stigande entréer förstärker **kontrasten** mellan bebyggelsekaraktären uppe på berget och de vid bergets fot. Stadsmässiga, täta rum med bebyggelse som förhåller sig till gaturummet i kontrast till de utspidda lamellhuskropparna och punkthusen med mellanrummen mellan husen som viktig komponent för getsaltningen.

VEGETATIONSBÄLTET SOM EN SKYDDANDE MUR

Gråbergets vegetationsbälte består av **öppet berg** med variationsrik vegetation längs sluttningarna. Både **tätheten i växtligheten** och bergets branta stup fungerar som **en medeltida mur som skyddar** Gråberget mot sin omgivning. Lamellhusen som sticker upp ur grönskan förstärker det redan massiva intrycket av en skyddsmur. Denna **halvvilda naturen** har stora rekreativvärden med ett rikt djur- och fågelliv samt håller ihop den specifikt utformade bebyggelsestrukturen som gör Gråberget till just Gråberget.

DET BEGRÄNSADE GATUNÄTET

Gråbergets **sparsamt utformade gatustruktur** avgränsar stora delar av området från sin omgivning samt avskiljer de olika delarna inom området från varandra. Att det endast finns 2 infarter farbara med bil och att Gråbergets trafikseparerade bostadsområden, med endast 1 genomfartsled och övriga gator som säck-/bostadsgator, begränsar trafikflödet medverkar till att Gråberget upplevs som en mycket **lugn och rofylld plats**.

AVGRÄNSNING SOM PLANERINGSIDEAL

Gråbergets tydliga avgränsning utåt berättar om **olika stadsbyggnadsideal under efterkrigstiden**, vilket är det som ger Gråberget en del av sin specifika karaktär och därmed också identitet. Även den **interna, strikta uppdelningen**, både rumsligt och gestaltningmässigt, mellan Gråbergets olika bostadsområden är en väl medveten planeringsstrategi.

SILUETTBILDEN & SKALAN

Den upplevda, **lågmalda skalan** på Gråbergets bebyggelse och de **utjämnade byggnadshöjderna** skapar en **plan siluettbild av röda tegeltak** eftersom punkthusens våningsantal trappas av mot bergets topp bildas en gemensam takhöjd för hela Gråbergets plåtå. Ingen byggnad sticker upp från eller innanför den jämna muren av bebyggelsen i öster och söder vars **lameller följer bergets form** och sticker upp som en ringmur i grönbältet. Byggnadskropparna har i sina detaljer **liknande proportioner** och därmed skapas en sammanhängande grammatik för hela området, trots individuella avvikelser och variation.

EFTERKRIGSTIDENS STADSBYGGNADSIDEAL

Ett av de starkaste karaktärsdragen för Göteborg är **de små, avgränsade stadsdelarna** som ligger sida vid sida och berättar om stadens utvecklingsperioder. Alla har de **ett eget specifikt mönster** av gatunät, byggnadstyper och material, allt efter tillblivelseperiodens traditioner och tekniska förutsättningar. **Landskapet har stått som utgångspunkt** för områdets förutsättningar och därmed också **lagt grunden till stadsdelens identitet**.

På **Gråberget** är det berättelserna om **efterkrigstidens stadsomvandlingar** med tillhörande bebyggelseförändring som är tydligast avläsbara, även om det finns **inslag av Majornas tid som en stadsdel för sjöfarare** genom t.ex. Mariebergs kyrkogård, *Segelmakare Björndahls & Kapen Hanssons hus*.

Just koncentrationen av **kvartersutbyggnaden** på Gråberget, **som skett i tydligt avdelade etapper** från 1950-talet fram till på 1970-talet vittnar om olika tiders **rådande stadsbyggnadsideal i efterkrigstidens Sverige** och kan på Gråberget följas som en pedagogisk exposé. **Grannskapsenheten i söder och öster** med sin karaktäristiska stadsplan samt tidstypiska arkitektur och gestaltning, som trots tilläggsisolering fortfarande tydligt kan avläsas. I **det trafikseparerade, storskaliga området i väster** fortsätter berättelsen om folkhemsbygget, rekordåren och industrialiseringen av hela byggprocessen. De **vittnesmål om tidigare bebyggelse- & gatustruktur** är här, som vid en väl genomförd sanering i stort sett uttraderade. Därför utgör **bebyggelsen utmed Kabelgatan** ett viktig komplement, om än rejält reducerat, till en mer blandad bebyggelsestruktur som inte går att skönja någon annanstans på Gråberget.

FÖRVANSKNINGAR

Gråberget uppvisar en koncentration av 1970-/80-talets olika mer eller mindre lyckade **fasadförändringar** som skett p.g.a. statliga subventioner och/eller bidrag för energisparande åtgärder för den befintliga bebyggelsen. Under dessa s.k. **förvanskningens decennier** genomgick stora delar av 1950-talsbebyggelsen på Gråberget betydande fasadförändringar. Tilläggsisoleringar medförde att fasaderna tjockades på samtidigt som grund, fönster, port och takfot förblev i sina forna lägen samt täckte över dekorativa mönstermurningar och

entréomfattningar. Den lätta arkitekturen, med enkla, små detaljer omvandlades ibland till tung och murbetonad. Trots dessa bitvis gestaltningsmässigt grova förvanskningarna som skett på delar av Gråbergets bebyggelse kan fortfarande arkitekturidealen till viss del avläsas främst genom att **stadsplaneidealen är så tydliga och visuellt läsbara** i dagens miljö.

3 KARAKTÄRISTISKA OMRÅDEN

- Kabelgatan mot Gråbergets centrum

I Kabelgatans gaturum, där stora delar av den västra sidans bebyggelse ligger i linje med gatan och leder in mot Gråbergets centrum, finns **en känsla av "stadsmässighet"**. Kyrkogårdsmuren och dess vegetation samt punkthusens svängda placering sluter rummets östra sida. Kabelgatans **varierande bebyggelsestruktur och rytmiska lugn** leder sakta in mot Gråbergetes centrum.

- Grannskapsenheten i söder & öster

Med den tidstypiska bebyggelsestrukturen *hus i park*: omväxlade punkt- & lamellhus insprängda i grönska, och en **tydlig avgränsning mot omgivande bebyggelse** förmedlar området, trots förvanskande tilläggsisolering m.m. en **genuin upplevelse av grannskapsenhetens uppbyggnad och struktur** samt **delvis arkitektoniska särdrag av lätthet, enkelhet och tradition**. Det är dessa element som bär upp detta området och dess specifika karaktär.

- Storskaliga rekordårsbebyggelsen i norr & väster

Området visar tydligt upp föreställningen om den **storskaliga bebyggelsens signum**; trafikseparerade innergårdar, långa, sammanbygda lamellhuskroppar blandat med parallellt ställda skivhus, ibland med loftgångar och utanpåliggande trapphus och med platta eller flacka tak. **Göteborgstraditionen av gula tegelbyggnader** förs här vidare in i 1970-talets bebyggelseutveckling. Även för denna del av Gråberget är det bebyggelsestrukturen och dess konsekventa enhetlighet som bär områdets identitet.

REFERENSER

LITTERATUR

- Andersson, Birgitta & Helena Jacobsson (1975) *Göteborgs utbyggnad - utkast till beskrivning av Göteborgs stadsbyggnad*.
- Andersson, Birgitta & Helena Jacobsson (1976) *Göteborgs stadskärna - från holländsk handelskoloni till centrum i industriregion*.
- Carlsson, Gösta (2007) *Majorna: en resa genom fem sekel*.
- Franzén, Mats & Eva Sandstedt (1993) *Välfärdsstat och byggande - om efterkrigstidens nya stadsmönster i Sverige*.
- Garellick, Robert (1997) *Göteborg före grävskoporna*.
- Garellick, Robert (2008) *Bilden av Göteborg II: färgfotografier 1910-1970, västerut - södra älvstranden*.
- Hallén, Per, Kent Olsson, Lage Rosengren & Peter Sandberg (2007) *Majornas historia*.
- Larsson, Maria (1993) *Norra Guldheden: kulturmiljö av riksintresse*.
- Schönbeck, Boris (1994) *Stad i förvandling: uppbyggnadsepoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag*.

STADSPLANER & NYBYGGNADSRITNINGAR

- F IIac 2665, 1480K-II-2665, Göteborgs stadsbyggnadskontors digitala arkiv, Bestämmelsekarta, Aktuell plan
- F IIac 2895, 1480K-II-2895, ”
- F IIac 3065, 1480K-II-3065, ”
- F IIac 3263, 1480K-II-3263, ”
- Nybyggnadsritningar, Göteborgs stadsbyggnadskontors bygglovsarkiv

KARTOR

Historiska kartor

Göteborgs stadsbyggnadskontors digitala arkiv

Övriga kartor

Infovisaren, Göteborgs stadsbyggnadskontor

FOTOGRAFIER

Flygbild från söder över Gråberget 1955. Fotograf Oscar Bladh

UR: Göteborg när 40- och 50-talisterna växte upp - svartvita flygbilder från stadsbyggandet 1946-63.

Historiska fotografier - då inget annat anges

Carlotta, Göteborgs stadsmuseums digitala arkiv.

Faktarummet, Göteborgs stadsmuseum.

Fotografier 2010

Fotograf Helén Thomasson